

MAGYAR NYELVŐR

141. ÉVF.

*

2017. OKTÓBER–DECEMBER

*

4. SZÁM

Egy Weöres Sándor-vers szövegfölépítéséről – Gravitáció

1. Az „*egy gerenda legurul | piros csörgők tündökölnek | kék tojások énekelnek | tarka csigaszarvak lengnek*” kezdetű Weöres Sándor-versben (Fughetta) a történet nem elbeszélve van, hanem „[...] közvetlenül is lejátszódik szemünk előtt maga a folyamat” – írja Tamás Attila (1978: 149), tudniillik az *egy gerenda legurul* verssor szakaszonként a négysoros versszakokban mindig lejjebb kerül, és összetöri, ami útjába kerül, minthogy súlya legörgeti. A gravitáció a tudományosságban: általános tömegvonzás, a mindennapokban: nehézkedés, nehézkedési erő. Weörest e jelenség már korán képzettársításra ösztönözte, versírási módjáról egyik levelében (1943 nyarán a szombathelyi kórházból, ahol neuraszténiával gyógykezelték) ezt írta: „[...] a kötőanyag többé nem az értelmi láncolat, hanem a gondolatok valami csillagszerű gravitációja” tartja össze a költeményt (Várkonyi Nándor 1964: 133). (NB. A Várkonyi által közölt levél nincs meg a költő összegyűjtött levelezésében: Weöres 1998). A gravitáció mint olyan – Roman Ingarden (1977: 227) kifejezésével mondva: – „ábrázolt tárgyiasságként” aligha ábrázolható az „*egy gerenda legurul*”-féle eseményhez hasonlóan. Egyébként a természettudomány nem tudja, voltaképpen mitől és miért van gravitáció a világban.

A verset Weöres 2009: III, 308–9 helyről idézem; a versszakok számozása és a sorok betűjelzése tőlem való.

Gravitáció

⁽ⁱ⁾ csillagpályák metszése ének	A
(ha csillagpályák metszenek)	B
mintha kristályként csengenének	C
(szinte kristályok csengenek)	D
⁽ⁱⁱ⁾ ha csillagpályák metszenek	B
(mintha kristályként csengenének)	C
szinte kristályok csengenek	D
(csillagpályák metszése ének)	A
⁽ⁱⁱⁱ⁾ mintha kristályként csengenének	C
(szinte kristályok csengenek)	D
csillagpályák metszése ének	A
(ha csillagpályák metszenek)	B

(iii) ha csillagpályák metszenek	B
(csillagpályák metszése ének)	A
szinte kristályok csengenek	D
(mintha kristályként repednének)	C ^{var.}

*szinte kristályok csengenek	D
*(csillagpályák metszése ének)	A
*ha csillagpályák metszenek	B
*(mintha kristályként csengenének)	C

2. Négy elemnek tartva a versszakokat, elhelyezésük rendje a következő, ha az új csoport az első csoport tagjainak sorrendjében alakul. A^{WS} jelzés mutatja a költő megoldásait i–iiii-ig számozva a megfelelő csoportokat, a^{var.} jelzés a zárósorra mint variánsra utal.

A	B	C ^{WS}	D
B	C	D ^{WS}	A
C	D	A ^{WS}	B
D	A	B ^{WS}	C ^{var.}

iii.

Ha nem a fenti a sorrend, minden csoportban négy elhelyezési mód lehetne. A^{WS} jelzés itt is mutatja, melyikeket használta a költő.

A elemmel kezdve így: A B elemmel kezdve ekként:

A ^{WS}	A	A	A	B ^{WS}	B	B	B ^{WS}
B ^{WS}	C	D	B	C ^{WS}	D	A	A ^{WS}
C ^{WS}	D	C	D	D ^{WS}	C	C	D ^{WS}
D ^{WS}	B	B	C	A ^{WS}	A	D	C ^{WS/var}

ii. iii.

Az összesen tizenhat lehetőség bemutatása aligha szükséges, minthogy már látható a $\{B A D C\}$ csoportosítás, amely a szövegmű utolsó versszakában lévő sorok elhelyezési rendje, továbbá az az $\{A B D C\}$ csoport, amelyik alapján nem írt a költő záró versszakot. A weöresi felépítés tehát az alábbi:

A	B	C	B
B	C	D	A
C	D	A	D
D	A	B	C ^{var.}

Ha a költő az $\{A B C D\}$ permutációs rendet használta volna a iiii. versszak megírására, a következő szakaszt írhatta volna:

*szinte kristályok csengenek	D
*(csillagpályák metszése ének)	A
*ha csillagpályák metszenek	B
*(mintha kristályként csengenének)	C

2.1. A szöveg tartalma és stílusa egységes egész, ezért a stílusjelenségek szerves egységben vannak a szövegegésszel (vö. Szabó Zoltán 1988: 99). Nyilván a költő által kifejezendő tartalommal együtt valósul meg a verssorfölpépítés iménti rendje, illetőleg az elméleti lehetőség(ek)től való eltérés. Az eddig leírt formális rendszerben nincs figyelembe véve, hogy a vers utolsó sora ($C^{WS/var.}$) tartalmi különbséget mutat. A rendszervizonyok megállapítása a weöresi szövegmű szövegmondatainak fölpépítésvizsgálata révén mutatkozhat meg.

A szövegmondatok megállapíthatóságára Weöres nem ad központosítást, mindössze egyes egységeket zárójelbe tesz. A zárójelzés mintegy a rendszermondategység (szokásos megnevezéssel: tagmondat) írásbeli rögzítésének eljárását mutatja mintegy grafikusán – a szövegmondat és rendszermondat fogalmára l. Károly Sándor 1980–1981 –, ami alapján a versszakok egy szövegmondatnak tarthatók. Az első versszak szövegmondattá tagolhatóságának egyik lehetősége:

*⁻ⁱ *Csillagpályák metszése ének, |és| ha csillagpályák metszenek, |akkor| mintha kristályként csengenének, |vagyis| szinte kristályok csengenek.*

A második versszak szövegmondattá tagolhatósága:

*⁻ⁱⁱ *Ha csillagpályák metszenek, |akkor| mintha kristályként csengenének: |azaz| szinte kristályok csengenek, |hiszen ~ mert| csillagpályák metszése ének.*

A harmadik versszak szövegmondattá tagolhatósága:

*⁻ⁱⁱⁱ *Mintha kristályként csengenének, szinte kristályok csengenek, |hiszen ~ mert| csillagpályák metszése ének, ha csillagpályák metszenek.*

A negyedik versszak szövegmondattá tagolhatósága:

*⁻ⁱⁱⁱⁱ *Ha csillagpályák metszenek, |akkor| csillagpályák metszése ének, |és| szinte kristályok csengenek, |vagyis| mintha kristályként repednének.*

A fentebb említett permutációs rend alapján lehetséges összeállítású $\{D A B C\}$ versszakasz szövegmondatokká tagolhatósága:

*^{-v} *Szinte kristályok csengenek⁽¹⁾. Csillagpályák metszése ének.⁽²⁾ Ha csillagpályák metszenek, |akkor| mintha kristályként csengenének.⁽³⁾*

Az így létrehozott szövegdarab mutatja, hogy Weöres nem használja ki a permutációt minden lehetséges formájában; más művében is tesz így (l. Büky 2015). Ennek oka lehetne a változatok számának nagy mennyisége is, de nyilván grammatikai ok(ok) és a szövegegésszel kifejezendő értelem ugyancsak. Az ismétlődő szavak, kifejezések értelmét határozottan befolyásolja, illetőleg meghatározza előfordulásuk környezete és kapcsolódásviszonyaik (Beaugrande–Dressler 2000: 84–5; 88; 134). A költő megváltoztatta az ismétlődő szövegmondategységekben az addigi *csengenének* igét *repednének*-re. Így az addigi állítások – *csillagpályák metszése # ének; kristályok # csengenek; [vmik] # csengenének* – magyarázatot kapnak.

A szövegművet alkotó szóanyagban a *metszenek* igealak kapcsolódásának a környezettől függő lehetőségei vannak a *metsz* tárgyias ige különböző jelentései folytán. Az ÉrtSz. öt jelentéscsoportot tartalmaz, ugyanígy az ÉKsz.², utóbbi ekként (a példákat nem idézve): „1. Éles eszközzel levág vmit. 2. (t. n. is) *Mezőg* Fa, bokor, szőlőtőke fölösleges hajtásait levágja. 3. *Műv is* <Feliratot, ábrát> vés vmibe. 4. *Mat is* <Vonal, sík, út> egy másikat keresztez. 5. (t. n. is) *ritk* Metsző fájdalmat okoz.”

A *csillagpálya* főnév sem az ÉrtSz.-ban, sem a NSzt.-ban nem szerepel. A mai természettudomány a magfúziós folyamatokat mutató égitesteket tekinti csillagnak, amelyeknek – mint a Napnak is – különböző mozgásai vannak. A közfelfogásban minden éjszaka látható égitest csillag, ezek egy részének mozgása, pályája megfigyelhető az éji égbolton. A *csillagpálya* szó a MTSz.-ban három 19., egy 20. századi adattal szerepel, a MNSzt.-ban hat előfordulás van. Az adatok költői-irodalmi nyelvhasználatra mutatnak (Papp Endre, Kölcsey Ferenc, Tóvölgyi Titusz, Határ Győző, Csoóri Sándor a szerzők), a gyakoriság kicsinysége nagy hírértékkel jár. (A MNSzt. 187 644 886 szó közül, a MSzt. 24 434 szövegből emelte ki 2016. VIII. 31-én az adatokat.)

„A tagolási és pragmatikus információk különbözősége alapján előállott szintaktikai változatok”-ból Károly Sándor (1970: 197–8) a teljesség igénye nélkül ötvenkettőt sorolt föl egy Petőfi-vers elemzése kapcsán. Majd arra mutat rá, hogy a kommunikáció valójában válogatás a rendelkezésre álló nyelvi lehetőségek és kötöttségek alapján. A valamely ige kapcsán előálló, -állítható szintaktikai alternációhoz l. még Kiefer Ferenc 2000: 232–4. Mindezek alapján az *A* egységhez a különféle vonzatok, illetőleg tartalmak kapcsolódhatnak (a szótár nyelvrétegre vonatkozó megjegyzéseire kevésbé ügyelve):

- α – *ha csillagpályák metszenek* [≈ „1. Éles eszközzel levág vmit”] {?}
- β – *ha csillagpályák metszenek* [= „1. Éles eszközzel levág vmit”] {*engem*}
- γ – *ha csillagpályák metszenek* [= „2. (t. n. is) *Mezőg* Fa, bokor, szőlőtőke fölösleges hajtásait levágja”] {*valamit ~ engem*}
- δ – *ha csillagpályák metszenek* [= „3. *Műv is* <Feliratot, ábrát> vés vmibe”] {*engem* 'arcképemet' *linóleumba*}
- ε – *ha csillagpályák metszenek* [= „4. *Mat is* <Vonal, sík, út> egy másikat keresztez”] {*másik csillagpályát*}
- ζ – *ha csillagpályák metszenek* [= „5. (t. n. is) *ritk* Metsző fájdalmat okoz”] {*nekem*}

Mindezekből a lehetséges α szövegmondat egység azt fejezi ki, hogy az alany a cselekvés állapotában van, a szótári jelentésben leírt vonzat (*vmit*) hiányzik. A többi lehetséges példában tartalmas szóval, -szerkezettel van a vonzat kiegészítve, de önmagukban a β és a γ csupán metaforikusan (és akként is nehezen) értelmezhető.

A szövegmondattá tagolhatóság azt mutatja, hogy a *metszés* derivátum miatt leginkább az ε szerkezet illik a szövegműbe. Az égitestek mint olyanok a püthagoreus csillagászat szerint a Föld körül szférákban (tömbökben, kerekben) forognak, közben állandóan muzsikát keltenek, ez a szférák harmóniája, amelyet Püthagorász (állítólag) hallott is. Ezeknek az ismereteknek alapján (is) jöhetett létre a költő képzettársítása. Ilyeténképpen az átírások ebben az antikvitásra viszszamenő fölfogásban születtek.

Nyilván az *ének* főnév jelentéseinek figyelembevételével a szövegértelem más kapcsolatokra is kiterjed. A *csillagpályák metszése ének* kifejezésben metaforát apperceptálhatni, amelyben az *ének* lehetne „1. <Ember> hangképző szerveivel létrehozott, rendsz. szöveghez kapcsolódó zenei hangok sora. [...] Az éneklés mint művészet”; „6. (*átv, költ*) Költői mű, költemény, es. próféta szó, szózat” (ÉrtSz. *ének* a.), és lehetne a PetSz.-ban leírt „2. (*átv*) ’hangszeren felhangzó dallam’ jelentés is, ha a *csillagpályák* ’hangszerek’ a metaforában. E jelentésbehelyettesítések alapján előismeretei alapján szabadon asszociálhat az olvasó. A **csillagpályák hangszerek* látens metafora igazolást nyer: *⁻ⁱ [*Csillagpályák metszése ének,*] |és| *ha csillagpályák metszenek*, |akkor| *mintha kristályként csengenének*, |vagyis| *szinte kristályok csengenek*. A *cseng* ige alapjelentése az ÉrtSz.-ban: „Megütött keményebb fém, üveg v. ebből készült tárgy) magas, tiszta, kellemes, rendsz. hosszabb ideig hangzó és fokozatosan elhalkuló hangot ad”, amely jelentés beleillik a korábbi asszociációs tartalomba. Maga a föltételezett szövegmondat egységei között |és| mellérendelés, |*ha – akkor*| (feltételes jellegű időhatározói mellékmondatban) kondicionális logikai művelet van, továbbá magyarázati |*vagyis*| viszony van.

Ezek a viszonyok változnak a továbbiakban:

A *⁻ⁱⁱ feltételezhető szövegmondat szintén a |*ha – akkor*| műveleti sémával indul, majd a következményt az |*azaz*| és a |*mert*| kötőszókkal folytatott szövegmondat egységekkel teszi nyilvánvalóvá. Előbbi azonosítással, utóbbi okádó magyarázattal.

A *⁻ⁱⁱⁱ hipotétikus szövegmondat hasonlító szövegmondat egységgel kezdődik (*Mintha...*), majd a következményként kifejezett fokozás nyomósítása következik (*szinte...*). Végül fordított sorrendben megjelenik a következtetési forma.

A *⁻ⁱⁱⁱⁱ jeles kialakítható szövegmondat ugyancsak a |*ha – akkor*| műveleti formával indul, és hozzáköti (konjunkció) a már ismeretes következményt kifejező fokozást (*szinte*) és ennek |*vagyis*| magyarázatát. Weöres e résznek eredetijével zárja a szövegművet, bár – elvileg – a permutációs rend alapján az *^{-v} jelzésű szövegmondatoknak kellett volna következniük – *^{-v} *Szinte kristályok csengenek*⁽¹⁾. *Csillagpályák metszése ének.*⁽²⁾ *Ha csillagpályák metszenek,*⁽³⁾ |akkor| *mintha kristályként csengenének*⁽⁴⁾ –, amelyekben az első két szövegmondat nincs közvetlen tartalmi összefüggésben egymással. A koherencia később sem valósul meg, hiszen az (1)-ben a **Szinte kristályok* réma olyan hír(anyag), amelynek a (3) szövegmondat: *mintha kristályként csengenének* szintén réma, hír gyanánt ellentmond: *szinte*

(‘csaknem, majdnem’) *kristályok csengenek* ↔ *mintha kristályként csengenének* (vö. ÉrtSz.: *szinte, mintha*). Amíg a kohéziót alig jelölő grammatikai rend – a már említett zárójelezést nem tekintve – a négy weöresi szövegegység megértését nem gátolja, a *-^v jelű konstrukció igen. A lezárást különösen segíti, hogy a *repednének* állítmány teljesen új híranyag a szövegműben, és így a kiszámítottság kiküszöbölése is, amint már szó esett róla.

2.2. A szövegmű zárójelezését figyelembe véve más, az előzőtől eltérő szövegmondat-tagolás is létrehozható azzal a megfontolással, hogy zárójel not-at-issue információt hordoz. Ezért például a következő értelmezés is elképzelhető (az előzőnél egyszerűbb bemutatással szemléltetve):

**⁻ⁱ *csillagpályák metszése ének* {|olyan| (*mintha kristályként csengenének*)} {|és|} (*ha csillagpályák metszenek*) {|akkor| *szinte kristályok csengenek*}

**⁻ⁱⁱ *ha csillagpályák metszenek* {|akkor| (*mintha kristályként csengenének*)} {|és|} *szinte kristályok csengenek* {|hiszen ~ mert| (*csillagpályák metszése ének*)}

**⁻ⁱⁱⁱ *mintha kristályként csengenének* {|azaz| (*szinte kristályok csengenek*)} {|hiszen| *csillagpályák metszése ének* |akkor|} (*ha csillagpályák metszenek*)

**⁻ⁱⁱⁱⁱ *ha csillagpályák metszenek* {|akkor| (*csillagpályák metszése ének*)} {|és| *szinte kristályok csengenek* |úgy|} (*mintha kristályok repednének*)

Természetesen van még további lehetőség, minthogy a |*ha – akkor*| összetett állításformából Weöres csupán a |*ha*| elemhez tett kijelentést, az |*akkor*|-hoz nem. A |*ha p*, (akkor) *q*| állítmód használata esetén van valami alapunk arra, hogy a *p* igazsága esetén a *q* is igaz (Pólos–Ruzsa 1987: 66), ezért fogadhatók el a különböző szövegmondat-főlépítések. E tekintetben az a szemantikai változtatás, amelyet a vers utolsó sorában tett (C^{var}), nem befolyásolja a többféleképpen értelmezhető és értelmezendő műalkotás szerkezetéből adódó (stílus)hatást.

3. Weöres Sándor egyes verseit az irodalomtudományban olyan „zene- és iparművészeti nyelvi alkotástípusok”-ként tartják számon némely kutatók, amilyenekben a mű „[...] motívumainak elrendezéséből adódó kombinációrendszer mondható zeneinek, s az a sajátja, hogy a logikus gondolkodás és a hozzá kapcsolódó szemlélet [...] teljesen háttérbe szorult” (Tamás Attila 1978: 148, 160). Éppen-séggel a Gravitáció is mondható zeneinek, de e kérdéstől eltekintve az efféle főlfogásnak jelen esetben (is) ellentmond, hogy Weöres nem követte a permutációt, vagyis nem írta le a *-^v jelzésű versszakot. Voltaképpen úgy járt el, mint a dodekafónia alapján komponáló Arnold Schönberg, aki mindig hangsúlyozta a tizenkét hangú szeriális szerkesztés (musique sérielle) kiszámítottságával szemben az egyéni leleményt. (Weöres lírájában az önmaga által főllállított szerkesztési rendre

és annak betartására példaként szolgálhat a Téma és variáció című verse és annak illetően vizsgálata, l. Büky 2006.) A Gravitáció szövegfelépítésében sem szolgálta ki magát a költő az elvi lehetőség(ek)nek.

SZAKIRODALOM

- Beaugrande, Robert de – Wolfgang Dressler 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Corvina, [Budapest].
- Büky László 2006. Téma és variáció. *Magyar Nyelv* 102: 57–72.
- Büky László 2015. „Tenger felhő csillag szántás” – A tekhné egy Weöres Sándor-versben. *Magyar Nyelv* 111: 68–74.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László főszerk. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ingarden, Roman 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat, Budapest.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károly Sándor 1980–1981. Mondat és megnyilatkozás. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 49–63.
- MNSzt. = *Magyar nemzeti szövegtár*. [Elérhető: <http://corpus.nytud.hu/mnszt/>.]
- MTSzt. = *Magyar történelmi szövegtár* [Elérhető: <http://www.nytud.hu/hcc/>.]
- NSzt. = Ittész Nóra főszerk. 2006–. *A magyar nyelv nagyszótára* I –. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PetőfiSz. = J. Soltész Katalin – Szabó Dénes – Wacha Imre szerk. 1973–1987. *Petőfi-szótár. Petőfi Sándor életművének szókészlete* I–IV. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szabó Zoltán 1988. *Szövegnyelvészet és stilisztika*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tamás Attila 1978. *Weöres Sándor*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Kortársaink)
- Várkonyi Nándor 1964. Weöres Sándor pécsi éve. *Életünk* I: 113–33.
- Weöres Sándor 1998. *Egybegyűjtött levelek* I–II. Pesti Szalon – Marfa Mediterrán Kiadó. H. n. [Budapest.]
- Weöres Sándor 2009. *Egybegyűjtött költemények* I–III. Helikon, [Budapest.]

Büky László
ny. egyetemi tanár
Szegedi Tudományegyetem

SUMMARY

Büky, László

On the textual structure of a poem by Sándor Weöres – Gravitáció

Some poems by Sándor Weöres are considered by literary scholars to be pieces of linguistic work of high-level musicality and craftsmanship, lacking logical thought or structure. The poem entitled Gravitáció shows that this view is unfounded: the structure of the poem is based on an order of construction created by the poet, rather than on a formal system of permutation.

Keywords: permutation, conditional logical operation, articulation and pragmatic information, text-sentence, sense of text, order of construction